

การศึกษาศักยภาพการจัดการท่องเที่ยวเชิงเกษตรโดยชุมชนบ้านคลองอาราง
ตำบลบ้านแก้ง อำเภอมืองสระแก้ว จังหวัดสระแก้ว*

A STUDY OF THE POTENTIAL OF AGRO-TOURISM MANAGEMENT AT BAN
KHLONG ARANG, TUMBON BANGKENG, SA KAEO PROVINCE

นภาพร สิงห์นวล, พรนภา เตียสุติกุล

Napaporn Singnual, Pornnapa Tiasutikul

มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์

Valaya Alongkorn Rajabhat University under the royal patronage

Corresponding Author E-mail: tangpiw63_ku57@hotmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาศักยภาพการจัดการท่องเที่ยวเชิงเกษตรโดยชุมชนบ้านคลองอาราง เป็นการวิจัยแบบผสานวิธี โดยใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลจากการจัดประชุมกลุ่ม (Focus Group) การวิเคราะห์ SWOT และการเก็บแบบสอบถามโดยใช้แบบประเมินมาตรฐานคุณภาพแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตร เป็นเอกสารอ้างอิงหลักจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ได้แก่ ผู้นำชุมชน เกษตรกร และผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง จำนวน 50 คน

ผลการวิจัยพบว่า บ้านคลองอารางมีศักยภาพชุมชนในการบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงเกษตรด้านศักยภาพชุมชน ในด้านมีแหล่งท่องเที่ยวที่มีศักยภาพ เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตรที่สอดแทรกวิถีชีวิตของคนในชุมชน มีกิจกรรมการท่องเที่ยวที่หลากหลายสามารถเชื่อมโยงกับแหล่งท่องเที่ยวอื่น ๆ ในท้องถิ่นได้ในอนาคต รวมถึงการแบ่งพื้นที่การใช้ประโยชน์ในการท่องเที่ยวชัดเจน ศักยภาพชุมชนในด้านวิถีชีวิตชุมชน มีแหล่งท่องเที่ยววิถีชีวิตเกษตร เช่น การทำการเกษตรตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง แหล่งท่องเที่ยวมีทัศนียภาพโดยรอบที่สวยงาม เช่น สระหลวง Sky walk และเส้นทางป่าชุมชน เป็นต้น มีพิธีบวงสรวงในบริเวณเขตป่าชุมชนของบ้านคลองอาราง และการละเล่นนางด้ง ศักยภาพด้านทรัพยากรบุคคลของชุมชน คือ ประชาชนในชุมชนมีความสามัคคี มีความร่วมมือในด้านต่าง ๆ ซึ่งเป็นผลจากการมีผู้นำเข้มแข็งและมีวิสัยทัศน์ ทำให้บ้านคลองอารางเป็นชุมชนเข้มแข็ง นำไปสู่กระบวนการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงเกษตรได้อย่างมีประสิทธิภาพ

คำสำคัญ: ศักยภาพ; การจัดการการท่องเที่ยว; การท่องเที่ยวเชิงเกษตร

Abstract

This research aimed to study the potential of community-based agro-tourism management at Ban Khlong Arang. This research was mixed methods and data were collected from participants in focus group discussion, SWOT analysis, and from 50 key informants who were community leaders, farmers and stakeholders.

The results of the research were as follows: Ban Khlong Arang had community potential for agro-tourism management in terms of community potential, in terms of having potential tourist attractions. It was an agro-tourism attraction that interpolated the way of life of the people in the community. There were variety of tourism activities that could be linked with other local attractions in the future, including a clear division of the area for use in tourism community potential in the way of life of the community. There were tourist attractions integrated with agricultural way of life, such as farming according to the sufficiency economy philosophy. Tourist attractions had beautiful surrounding scenery such as Saluang, Sky walk and community forest path, etc. There was forest ordination ceremony in the community at forest area of Ban Khlong Arang and Nang Dong. Human resource potential of the community was that people in the community had unity. There was cooperation in various fields as result of having a strong and visionary leader who made Ban Khlong Arang a strong community leading to the participatory process of the effective management of agro-tourism.

Keywords: Potential; Tourism management; Agro-tourism

บทนำ

กรอบแนวทางยุทธศาสตร์ชาติระยะ 20 ปี พ.ศ. 2561-2580 ยุทธศาสตร์ที่ 2 ยุทธศาสตร์ด้านการสร้างความสามารถในการแข่งขัน ได้กำหนดยุทธศาสตร์ในการเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันของประเทศที่จะก่อให้เกิดความมั่งคั่งอย่างยั่งยืนในระยะยาวนั้น สิ่งสำคัญ คือ การเพิ่มผลิตภาพการผลิต (Productivity) บนพื้นฐานของการพัฒนาและใช้วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี การวิจัยและพัฒนา และนวัตกรรมที่ผสมผสานกับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้สอดคล้อง ซึ่งจะส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ทั้งในด้านประสิทธิภาพ (Efficiency) และการสร้างมูลค่าของสินค้าและบริการที่สูงขึ้น (Value Creation) ในประเด็นการพัฒนาภาคการผลิตและบริการ “การพัฒนาความหลากหลาย คุณภาพ และสร้างเอกลักษณ์ การท่องเที่ยวไทย” และแผนพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งชาติ ฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2560-2564) ได้กำหนดวิสัยทัศน์

การท่องเที่ยวไทย พ.ศ. 2579 ว่า “ประเทศไทยเป็นแหล่งท่องเที่ยวคุณภาพชั้นนำของโลกที่เติบโตอย่างมีคุณภาพบนพื้นฐานความเป็นไทย เพื่อส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และกระจายรายได้สู่ประชาชนทุกภาคส่วนอย่างยั่งยืน” (กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา, 2561) โดยในยุทธศาสตร์ ที่ 3 ส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการด้านการท่องเที่ยว และได้รับประโยชน์จากการท่องเที่ยว ซึ่งมีการดำเนินงานตั้งแต่ระดับนโยบายจนถึงระดับชุมชน และให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาการท่องเที่ยวสนับสนุนให้ภาคประชาชนและชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาการท่องเที่ยวของประเทศในบริบทที่เหมาะสม

การท่องเที่ยวเชิงเกษตร (Agro-tourism) เป็นการท่องเที่ยวที่มุ่งเน้นทางการเรียนรู้วิถีเกษตรกรรมของชาวชนบท โดยเน้นการมีส่วนร่วมของนักท่องเที่ยวในการดำเนินกิจกรรมให้เกิดการเรียนรู้ทำให้เกิดประโยชน์ ก่อให้เกิดรายได้ต่อชุมชนและเกษตรกร (ขวัญชนก พุทธจันทร์, 2563) การท่องเที่ยวเชิงเกษตรมีบทบาทสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจของประเทศไทย การส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงเกษตรเป็นการเพิ่มรายได้และขยายโอกาสให้แก่ประชาชนในภาคเกษตร ซึ่งเป็นการสร้างช่องทางตลาดให้กับชุมชน รวมทั้งการให้บริการนักท่องเที่ยวในลักษณะของที่พักร้านอาหาร เครื่องดื่ม การให้บริการผู้นำชมท้องถิ่น ซึ่งก่อให้เกิดรายได้โดยตรงจากการจำหน่ายสินค้า ทั้งผลผลิตสด ผลิตภัณฑ์แปรรูป ทัศนกรรม ศิลปะประดิษฐ์ และเป็นการสร้างโอกาสทางเศรษฐกิจให้กับเกษตรกรและชุมชนได้เป็นอย่างดี

บ้านคลองอาราง ตำบลบ้านแก้ง อำเภอเมืองสระแก้ว จังหวัดสระแก้ว มีพื้นที่เป็นที่ราบเนินเขา และมีที่ราบลุ่มเหมาะกับการปลูกพืชไร่ ทำนาปี ทำสวน ปลูกพืชเศรษฐกิจ มีคลองน้ำตามแนวเขตหมู่บ้านทางทิศตะวันตก ผลิตภัณฑ์และผลผลิตหลักของหมู่บ้าน ได้แก่ พืชผลทางการเกษตร เช่น หน่อไม้ พืชผักสมุนไพร ผักสวนครัว ไก่ไข่ ผลิตอาหารสัตว์ต้นทุนต่ำ กากมันเย็สด และยังมีผลิตภัณฑ์ที่น่าสนใจ ได้แก่ ไม้กวาด ผลิตภัณฑ์จากพืชสมุนไพร เช่น ข่า ตะไคร้ ใบมะกรูด เป็นต้น ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาวิจัยเพื่อศึกษาศักยภาพชุมชนในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงเกษตรโดยชุมชน และเพื่อศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงเกษตรโดยผลของการศึกษาวิจัยจะนำไปสู่การจัดการบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงเกษตรโดยชุมชนเพื่อความยั่งยืน จังหวัดสระแก้ว เพื่อเพิ่มศักยภาพด้านการท่องเที่ยวเชิงเกษตร สร้างรายได้ให้กับเกษตรกรในชุมชน นำมาสู่ความยั่งยืน ทั้งมิติเชิงเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อศึกษาศักยภาพชุมชนเพื่อการพัฒนาเป็นแหล่งการท่องเที่ยวเชิงเกษตร บ้านคลองอาราง ตำบลบ้านแก้ง อำเภอเมืองสระแก้ว จังหวัดสระแก้ว

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงแบบผสมวิธี (Mixed Methods Research) โดยมีวิธีการศึกษา 2 ลักษณะ ได้แก่ 1) การศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ด้วยการจัดประชุมกลุ่ม (Focus group) และการวิเคราะห์ SWOT เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) ของผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) และ 2) การวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research) ด้วยการวิจัยเชิงสำรวจ (Survey Research) โดยใช้แบบประเมินมาตรฐานคุณภาพแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตร (กรมการท่องเที่ยว กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา, 2553) เป็นเอกสารอ้างอิงหลัก คือ กลุ่มผู้นำชุมชน เกษตรกรผู้แปรรูปผลิตภัณฑ์เกษตร ผู้ให้บริการโฮมสเตย์ ผู้ให้บริการการท่องเที่ยว และประชาชน จำนวน 50 คน เพื่อศึกษาศักยภาพชุมชนบ้านคลอง อารางในการบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงเกษตรโดยชุมชน

การวิเคราะห์ข้อมูล การวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยใช้การดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลมุ่งเน้นการวิเคราะห์โดยการสรุปตามสาระสำคัญด้านเนื้อหาที่กำหนดไว้ในลักษณะการพรรณนาความ (Descriptive Presentation) สำหรับการวิจัยเชิงปริมาณ การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณประกอบด้วย สถิติเชิงพรรณนา (Descriptive Statistics) และสถิติอนุมาน (Inferential Statistics) เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับศักยภาพของชุมชนเพื่อการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตรโดยชุมชน โดยใช้สถิติความถี่ ค่าร้อยละ และค่าเฉลี่ย

ผลการวิจัย

ผลการศึกษาศักยภาพชุมชนในการบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงเกษตรโดยชุมชน

1. ผลการวิจัยเชิงคุณภาพ การดำเนินการวิจัยในส่วนการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยใช้เครื่องมือในการวิจัย ได้แก่ การจัดประชุมกลุ่ม (Focus group) และการวิเคราะห์ SWOT โดยเป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) ของประชาชนในชุมชน ผลการวิจัยมีดังนี้

1.1 การจัดประชุมกลุ่ม (Focus group) ผลการศึกษพบว่า ศักยภาพของชุมชนบ้านคลองอารางในการจัดการการท่องเที่ยว

1) ด้านสิ่งแวดล้อมพบว่า ชุมชนมีกิจกรรมการท่องเที่ยวที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้ด้านสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ พิธีบวชป่าชุมชน

2) ด้านการบริหารจัดการพบว่า การบริหารจัดการยังไม่เป็นระบบและไม่มี ความชัดเจนในการทำงาน แต่มีการแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบได้บ้าง คือตามแต่ความสะดวก และมีเวลาว่าง

3) ด้านเศรษฐกิจพบว่า ชุมชนยังไม่มีรายได้เพิ่มขึ้นที่ชัดเจน เนื่องจากการบริหารจัดการ ยังไม่เป็นระบบ และยังไม่มียุทธศาสตร์ที่กรายรับรายจ่ายและการจัดสรรรายได้

4) ด้านสังคมและวัฒนธรรมพบว่า มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างชุมชนท้องถิ่นและนักท่องเที่ยว เพื่อตระหนักในคุณค่าและความสำคัญของชีวิต รวมถึงประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่น

ชุมชนบ้านคลองอารางมีแหล่งท่องเที่ยวที่มีศักยภาพด้านการท่องเที่ยวซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตรที่สอดแทรกวิถีชีวิตของคนในชุมชนบ้านคลองอารางตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ได้แก่ สวนป่า การปลูกพืชผัก สวนหม่อน สระหลวง ศูนย์การเรียนรู้เกษตรพอเพียง บ่อทองโบราณ ด้านวิถีชีวิตชุมชน มีการประกอบอาชีพการเกษตร เช่น การปลูกพืชผัก การทำ การเกษตรตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และด้านวัฒนธรรมมีพิธีบวชป่าในบริเวณเขตป่าชุมชนของชุมชนบ้านคลองอาราง ด้านของการบริการท่องเที่ยวพบว่า ชุมชนบ้านคลองอารางมีศักยภาพการบริหารจัดการ ด้านความรู้และทักษะของผู้ให้บริการในระดับหนึ่ง ความสุภาพ ความมีน้ำใจในการให้บริการแก่นักท่องเที่ยว และความเสมอภาคในการให้บริการการบริการ นักท่องเที่ยว ทักษะการให้บริการ การสื่อสารกับนักท่องเที่ยว การให้บริการเพื่อสร้างความประทับใจให้นักท่องเที่ยว แต่อย่างไร ก็ตามบ้านคลองอารางต้องได้รับการพัฒนาเพิ่มเติมด้านสิ่งอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยวและ ผู้มาเยือน เช่น ห้องน้ำที่ยังไม่เพียงพอต่อความต้องการของนักท่องเที่ยว และความสะอาด ถูกสุขลักษณะ และการฝึกอบรมการให้บริการแก่นักท่องเที่ยว แก่กลุ่มที่เกี่ยวข้อง

1.2 ผลการวิเคราะห์สภาพแวดล้อม (SWOT Analysis) สรุปได้ดังนี้ จุดแข็งของบ้านคลองอาราง คือ ป่าชุมชน สระหลวง บ่อทองโบราณ มีจุดเช็คอินที่น่าสนใจ พืชผักปลอดสารพิษมีผลผลิตหมุนเวียนตลอดทั้งปี มีการแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร มีสวนสมุนไพรกว่า 100 ชนิด ซึ่งเป็นของชุมชน มีโคกหนองนาโมเดล คนในชุมชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ มีความสามัคคี และเป็นคนมีน้ำใจ อธิษาศัยดี ผู้นำชุมชนเข้มแข็ง (ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน) มีโฮมสเตย์ที่ผ่าน การรับรองมาตรฐาน มีอาหารพื้นบ้านที่ไว้วัดดูดิบในชุมชนเป็นส่วนประกอบ จุดอ่อนของบ้านคลองอาราง คือ พื้นที่ทำกินไม่เพียงพอ ปัญหาหนี้สิน มีน้ำสำหรับทำการเกษตรไม่เพียงพอ เป็นหมู่บ้านที่เกิดขึ้นใหม่ ทำให้ไม่มีร่องรอยของอารยธรรมหรือประวัติศาสตร์ ผลผลิตทางการเกษตรมีหลากหลายแต่มีในปริมาณน้อย ไม่เพียงพอสำหรับการจำหน่ายให้นักท่องเที่ยว พื้นที่อยู่ค่อนข้างไกลจากถนนสายหลัก (ห่างจากตัวจังหวัดสระแก้วประมาณ 28 กิโลเมตร) ในฤดูฝน การเดินทางอาจไม่สะดวก โอกาสของบ้านคลองอาราง คือ คนรุ่นใหม่เมื่อเรียนจบแล้ว มีสำนึกรักบ้านเกิด มีความต้องการกลับมาอาศัยและทำงานในชุมชน พร้อมพัฒนาท้องถิ่นของตนเอง เยาวชนมีความเข้มแข็ง และต้องการการมีส่วนร่วม มีกิจกรรมของชุมชนที่เป็นเหมือนการสร้างความรักความสามัคคีให้คนในชุมชน ผู้ใหญ่ ในชุมชนให้การสนับสนุนการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนในด้านการแสดงความคิดเห็นต่าง ๆ ค่อนข้างสูง อุปสรรคของบ้านคลองอาราง คือ โครงการที่มหาวิทยาลัยต่าง ๆ ได้เคยเข้ามาดำเนินงานขาดความต่อเนื่อง ไม่ยั่งยืน เมื่อดำเนินโครงการเสร็จสิ้นไม่มีการติดตามความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ผู้สูงอายุมีจำนวน

เพิ่มขึ้น และขาดรายได้ และการสนับสนุนจากภาครัฐยังมีน้อย เป็นหมู่บ้านขนาดเล็ก การเดินทางไปตัวจังหวัดค่อนข้างไกล

2. ผลการวิจัยเชิงปริมาณ ผู้วิจัยใช้แบบสอบถาม (Questionnaire) เพื่อศึกษาศักยภาพของชุมชนในการบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงเกษตร ผลการวิจัยพบว่า

2.1 บ้านคลองอารามมีศักยภาพในการบริหารจัดการ ดังนี้ ด้านการกำหนดแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงเกษตรโดยชุมชน มีจำนวนมากที่สุด จำนวน 50 คน คิดเป็นร้อยละ 100 รองลงมา คือ ความพร้อมของบุคลากรแหล่งท่องเที่ยว กิจกรรมการท่องเที่ยวที่หลากหลายและเป็นที่น่าสนใจของนักท่องเที่ยวและการท่องเที่ยวเชื่อมโยงกับแหล่งท่องเที่ยวอื่น ๆ ในท้องถิ่น มีจำนวนเท่ากันที่ 49 คน คิดเป็นร้อยละ 98.0 มาตรการในการรักษาความปลอดภัย การแบ่งพื้นที่การใช้ประโยชน์ในการท่องเที่ยวชัดเจน มีจำนวนเท่ากันที่ 48 คน คิดเป็นร้อยละ 96.0 ด้านการปรับปรุงภูมิทัศน์ภายในแหล่งท่องเที่ยวอย่างสม่ำเสมอ มีจำนวน 47 คน คิดเป็นร้อยละ 94.0 ด้านสื่อหลากหลายประเภทสำหรับให้ข้อมูลกับนักท่องเที่ยว มีจำนวน 31 คน คิดเป็นร้อยละ 62.0 ด้านบุคลากรที่มีความรู้ความสามารถถ่ายทอดข้อมูลแหล่งท่องเที่ยว มีจำนวน 26 คน คิดเป็นร้อยละ 52.0 และการรวมกลุ่มหรือคณะกรรมการโดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วม มีจำนวน 15 คน คิดเป็นร้อยละ 30.0

2.2 บ้านคลองอารามมีศักยภาพด้านการบริการการท่องเที่ยวเชิงเกษตร ดังนี้ ด้านการบริหารจัดการด้านความสุภาพ ความมีน้ำใจในการให้บริการแก่นักท่องเที่ยวและความเสมอภาคในการให้บริการมีจำนวนมากที่สุดเท่ากันจำนวน 49 คน คิดเป็นร้อยละ 98.0 รองลงมาเป็นการบริการนักท่องเที่ยว ทักษะการให้บริการ การสื่อสารกับนักท่องเที่ยว การสร้างความน่าเชื่อถือของแหล่งท่องเที่ยวและกระบวนการให้บริการมีลำดับขั้นตอน มีจำนวนเท่ากันจำนวน 48 คน คิดเป็นร้อยละ 96.0 ด้านเทคนิคการให้บริการเพื่อสร้างความประทับใจให้นักท่องเที่ยว มีจำนวน 47 คน คิดเป็นร้อยละ 94.0 ด้านความเข้าใจในความต้องการของนักท่องเที่ยว มีจำนวน 46 ราย คิดเป็นร้อยละ 92.0 และด้านความรู้และทักษะของผู้ให้บริการ มีจำนวน 38 คน คิดเป็นร้อยละ 76.0

2.3 บ้านคลองอารามมีศักยภาพในการดึงดูดใจการท่องเที่ยวเชิงเกษตร ดังนี้ ด้านแหล่งท่องเที่ยวมีระบบนิเวศน์ที่สมบูรณ์ และแหล่งท่องเที่ยวมีความน่าสนใจด้านพันธุ์พืชหรือสัตว์ที่พบเจอในแหล่ง มีจำนวนมากที่สุดเท่ากัน จำนวน 49 คน คิดเป็นร้อยละ 98.0 รองลงมา ด้านแหล่งท่องเที่ยว มีวิถีชีวิตเกษตรที่น่าสนใจ มีจำนวน 48 คน คิดเป็นร้อยละ 96.0 ด้านแหล่งท่องเที่ยว มีทัศนียภาพโดยรอบที่สวยงาม มีจำนวน 47 คน คิดเป็นร้อยละ 94.0 และด้านกิจกรรมท่องเที่ยวที่น่าสนใจภายในแหล่งท่องเที่ยว มีจำนวน 43 คน คิดเป็นร้อยละ 86.0

2.4 บ้านคลองอารามมีศักยภาพการรองรับการท่องเที่ยวเชิงเกษตร ดังนี้ ด้านที่พักเพียงพอต่อความต้องการของนักท่องเที่ยว มีจำนวน 48 คน คิดเป็นร้อยละ 96.0 รองลงมา คือ จุดบริการอาหารเพียงพอต่อความต้องการของนักท่องเที่ยว ระบบสาธารณูปโภค เช่น ไฟฟ้า

ประปา รองรับความต้องการ และจุดบริการอยู่ไม่ไกลจากแหล่งท่องเที่ยว มีจำนวนเท่ากัน คือ 47 คน คิดเป็นร้อยละ 94.0 ที่จอดรถเพียงพอต่อความต้องการของนักท่องเที่ยว มีจำนวน 46 คน คิดเป็นร้อยละ 92.0 สามารถรองรับจำนวนนักท่องเที่ยวได้อย่างเหมาะสม มีจำนวน 45 คน คิดเป็นร้อยละ 90.0 ถนนหนทางเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวที่สะดวก มีจำนวน 42 คน คิดเป็นจำนวน ร้อยละ 84.0 ป้ายบอกทางและป้ายสื่อความหมายตามบริเวณที่สำคัญ มีจำนวน 41 คน คิดเป็น ร้อยละ 82.0 กิจกรรมการท่องเที่ยวส่งผลกระทบต่อวัฒนธรรม มีจำนวน 40 คน คิดเป็น ร้อยละ 80.0 กิจกรรมการท่องเที่ยวส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม มีจำนวน 39 คน คิดเป็น 78.0 กิจกรรมการท่องเที่ยวส่งผลกระทบต่อสังคม มีจำนวน 38 คน คิดเป็นร้อยละ 76.0 กิจกรรมการท่องเที่ยวส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจ มีจำนวน 37 คน คิดเป็นร้อยละ 74.0 สิ่งอำนวยความสะดวกเฉพาะสำหรับผู้พิการ มีจำนวน 35 คน คิดเป็นร้อยละ 70.0 และห้องน้ำที่ อนุญาตใช้เพียงพอต่อความต้องการของนักท่องเที่ยว มีจำนวน 13 คน คิดเป็นร้อยละ 26.0

จากผลการวิจัยเชิงคุณภาพและการวิจัยเชิงปริมาณ สรุปได้ว่า บ้านคลองอารางมี ศักยภาพ ชุมชนในการบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงเกษตร 3 ด้าน คือ

1. ศักยภาพชุมชนในด้านมีแหล่งท่องเที่ยวที่มีศักยภาพ เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตร ที่สอดคล้องวิถีชีวิตของคนในชุมชน มีกิจกรรมการท่องเที่ยวที่หลากหลาย สามารถเชื่อมโยงกับ แหล่งท่องเที่ยวอื่น ๆ ในท้องถิ่นได้ในอนาคต เช่น วัดเขาสิงโต และอ่างเก็บน้ำน่านฤดินทรจินดา จังหวัดปราจีนบุรี รวมถึงการแบ่งพื้นที่การใช้ประโยชน์ในการท่องเที่ยวชัดเจน

2. ศักยภาพชุมชนในด้านวิถีชีวิตชุมชน มีแหล่งท่องเที่ยววิถีชีวิตเกษตรที่น่าสนใจ เช่น การทำการเกษตรตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง แหล่งท่องเที่ยวมีทัศนียภาพโดยรอบที่ สวยงาม เช่น สระหลวง Sky walk และเส้นทางป่าชุมชน เป็นต้น มีพิธีบวชป่าในบริเวณเขตป่า ชุมชนของชุมชน บ้านคลองอาราง และการละเล่นนางด้ง

3. ศักยภาพด้านทรัพยากรบุคคลและทรัพยากรในชุมชน คือ ประชาชนในชุมชนมี ความสามัคคี มีความร่วมมือในด้านต่าง ๆ ซึ่งเป็นผลจากการมีผู้นำเข้มแข็งและมีวิสัยทัศน์ ทำให้ บ้านคลองอารางเป็นชุมชนเข้มแข็ง ซึ่งนำไปสู่กระบวนการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการ การท่องเที่ยวเชิงเกษตรได้อย่างมีประสิทธิภาพ.

อภิปรายผลการวิจัย

ผลการวิจัยด้านศักยภาพการบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงเกษตรของคลองอารางเป็น ชุมชนที่มีหลักการพื้นฐานของการท่องเที่ยวเชิงเกษตรสอดคล้องตามแนวคิดของ เทพกร ณ สงขลา (2554) กล่าวว่า การท่องเที่ยวเชิงเกษตรว่าแต่ละแหล่งท่องเที่ยวเน้นกิจการท่องเที่ยวใด ขึ้นอยู่กับประเภทของนักท่องเที่ยว ลักษณะของกิจกรรมเกษตรของแหล่งท่องเที่ยวมี 4 รูปแบบ คือ กิจกรรมการท่องเที่ยวในรูปแบบของการการสาธิต ได้แก่ การเพาะเห็ด ฟาร์มเลี้ยงผึ้ง และแปรรูปอาหาร แหล่งท่องเที่ยวนี้จะเตรียมขั้นตอนต่าง ๆ ของการผลิตทั้งวัตถุดิบและวัสดุ

อุปกรณ์ เพื่อสาธิตต่อนักท่องเที่ยว ที่เยี่ยมชมกิจกรรมท่องเที่ยว ได้แก่ กลุ่มที่มาศึกษางาน หรือนักท่องเที่ยวที่ไม่ได้ประกอบอาชีพกิจกรรม และต้องการประสบการณ์ไปพัฒนาอาชีพของตนเอง กิจกรรมการท่องเที่ยวทำให้ความรู้ แหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตรกรรมทั้งหมดมีกิจกรรมให้ความรู้ เน้นกลุ่มนักท่องเที่ยวที่ต้องการหาความรู้และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ แต่มีใช้กิจกรรมหลักของแหล่งท่องเที่ยวทั้งหมด เน้นกิจกรรมการใช้ความรู้ทางเกษตรอินทรีย์ ได้แก่ ฟาร์มเกษตรอินทรีย์ มีการเตรียมสถานที่ การบรรยาย และวิทยากรให้ความรู้กับการเกษตรอินทรีย์ กิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงเกษตรรูปแบบจำหน่ายสินค้าชุมชน แหล่งท่องเที่ยวส่วนใหญ่มีการจำหน่ายผลผลิต และผลิตภัณฑ์การเกษตรที่รวบรวมสินค้าชุมชนเพื่อการจำหน่าย โดยมีการสาธิตการแปรรูปขนมชนิดต่าง ๆ ด้วยการท่องเที่ยวเชิงเกษตรรูปแบบแนะนำธุรกิจเกษตร กิจกรรมการท่องเที่ยวรูปแบบนี้เป็นจุดเด่นของแหล่งท่องเที่ยวฟาร์มต่าง ๆ เช่น ฟาร์มเพาะเห็ด เกษตรกรเดินทางมาท่องเที่ยวในรูปแบบของการศึกษาดูงาน แหล่งท่องเที่ยววันนี้จะให้ข้อมูลด้านการผลิตและการลงทุนวัสดุอุปกรณ์ให้ผู้สนใจทราบ รวมทั้งสอดคล้องกับหลักการพื้นฐานของการท่องเที่ยวเชิงเกษตรของ Pandruang Taware (2000) กล่าวคือ การท่องเที่ยวของคลองอาราง 1) การมีบางสิ่งให้นักท่องเที่ยวชม เช่น แหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติ ได้แก่ มีพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นป่าชุมชนถึง 3000 ไร่ มีสระหลวงขนาดใหญ่ มีบ่อร้อนทองเก่าแก่ของชุมชน มีวัฒนธรรมประเพณีเก่าแก่ เช่น การละเล่น/การเข้าทรงนางดั่ง เป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมที่สำคัญแฝงไว้ด้วยวัฒนธรรมความเชื่อ เพื่อเสี่ยงทาย การขอฝนให้ตกตามฤดูกาล ข้าวปลาอาหารสมบูรณ์ มีการเลี้ยงสัตว์ การปลูกพืชผักสวนครัว เช่น สวนช่า การปลูกพืชผัก สวนหม่อน ซึ่งสามารถนำมาแสดงแก่นักท่องเที่ยว เพื่อเพิ่มความสนใจแก่นักท่องเที่ยวในการมาเยี่ยมชม มีการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม โดยชุมชนมีกิจกรรมการท่องเที่ยวที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้ด้านสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ เช่น พิธีบวชป่าชุมชน 2) การมีบางอย่างให้นักท่องเที่ยวทำในการมีส่วนร่วมในการท่องเที่ยวเชิงเกษตร เช่น การสาธิตการประกอบอาหาร การทำขนม การแปรรูปผลิตภัณฑ์เกษตร (หน่อไม้ดอง ไข่เค็ม) การปลูกพืชผัก การทำการเกษตร และกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อความสนุกสนานของนักท่องเที่ยว 3) การมีบางสิ่งให้นักท่องเที่ยวซื้อสินค้าที่นำมาจำหน่าย ผู้ประกอบการสามารถนำผลผลิตทางการเกษตรมาแปรรูปเพื่อจำหน่ายแก่นักท่องเที่ยว เช่น น้ำสมุนไพรต่าง ๆ น้ำผลไม้ อาหารจากผลิตภัณฑ์เกษตร ขนม เป็นต้น

ปัจจุบันบ้านคลองอารางมีจุดเด่นที่สำคัญคือ พื้นที่ยังเป็นชนบท จำนวนครัวเรือนไม่มาก ประชาชนส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุและเด็กในวัยเรียน คงรักษาประเพณีวัฒนธรรมแบบดั้งเดิมในคลองอาราง จึงมีค่าใช้จ่ายไม่สูง การดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดีจากผู้สูงอายุ และเด็ก ๆ มีการอนุรักษ์ทรัพยากรการเกษตร เช่น การส่งเสริมให้เกษตรกรปลูกพืชด้วยเกษตรอินทรีย์เพื่อเป็นการดึงดูดการท่องเที่ยว การจัดการสิ่งแวดล้อม การสร้างจิตสำนึกของนักท่องเที่ยวในการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ มีความจิตสำนึกในด้านของการบริการท่องเที่ยว การสร้างความประทับใจแก่นักท่องเที่ยว มีความเป็นกันเอง มีน้ำใจในการ

ให้บริการแก่นักท่องเที่ยว และความเสมอภาคในการให้บริการ สอดคล้องกับ Pandurang Taware (2000) ได้กำหนดขอบเขตการท่องเที่ยวเชิงเกษตร ประกอบด้วย เป็นช่องทางท่องเที่ยวที่มีค่าใช้จ่ายต่ำ ต้นทุนด้านอาหาร ที่พักแรม นันทนาการ และการท่องเที่ยวมีต้นทุนต่ำ บนพื้นฐานของนักท่องเที่ยว วิถีชีวิตชนบท ดึงดูดให้ประชากรในเมืองใหญ่ให้ความสนใจในวิถีชีวิตชนบท ได้แก่ อาหารพื้นเมือง พืชพันธุ์ สัตว์ ผลิตภัณฑ์จากไม้ ภาษา วัฒนธรรมประเพณี เป็นต้น การท่องเที่ยวเชิงเกษตรเกี่ยวข้องกับเกษตรกร การเกษตร หมู่บ้าน สิ่งเหล่านี้ดึงดูดให้นักท่องเที่ยวจากเมืองใหญ่เดินทางมาเยี่ยมเยือน ในการเข้าร่วมกิจกรรมนันทนาการต่าง ๆ ที่จัดโดยชาวชนบทหรือหมู่บ้านการเกษตรโดยประชากรทุกวัยสามารถเข้าร่วมได้ ได้แก่ พวกเด็ก ๆ วัยรุ่น วัยกลางคน ผู้สูงอายุ ความสนใจสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ ได้แก่ นก สัตว์ต่าง ๆ พืชพันธุ์ ภูเขา สภาพแวดล้อมแบบนี้มีความแตกต่างจากสภาพแวดล้อมในเมืองใหญ่ ซึ่งเป็นสิ่งที่นักท่องเที่ยวแสวงหาเพื่อความสุข ที่หาไม่ได้ในเมืองใหญ่ ที่พักแรมแบบรีสอร์ต และเมืองที่ห่างไกลจากความพลุกพล่านของผู้คน เป็นสิ่งดึงดูดให้นักท่องเที่ยวมาท่องเที่ยว การท่องเที่ยวเชิงเกษตรให้ความรู้เรื่องราวชีวิตชาวชนบท และความรู้เรื่องกิจกรรมซึ่งการท่องเที่ยวเช่นนี้เป็นตัวเลือกที่ดีแก่พวกเขาที่จะได้ประสบการณ์โดยตรงจากการสัมผัสชีวิตชาวชนบท

อย่างไรก็ตามบ้านคลองอาราง มีข้อจำกัดในด้านการบริหารงานโดยกลุ่มผู้นำ การทำงานอยู่ในระดับเครือญาติ หรือความร่วมมือจากชุมชนหรือจิตอาสา ไม่มีการกำหนดรายได้หรือการบริหารงานอย่างเป็นระบบ รวมทั้งยังขาดสิ่งอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยวและผู้มาเยือน เช่น ห้องน้ำที่ยังไม่เพียงพอต่อความต้องการของนักท่องเที่ยว ความเป็นระเบียบและความสะอาดของสถานที่ นอกจากนี้ผลการวิจัยเชิงปริมาณยังสอดคล้องกับการวิจัยเชิงคุณภาพ ด้านศักยภาพการรองรับแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตร ศักยภาพการบริหารจัดการท่องเที่ยวเชิงเกษตร ศักยภาพการให้บริการของแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตร และศักยภาพการดึงดูดของแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตร โดยชุมชนมีความคิดเห็นต่อรูปแบบการบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงเกษตรด้านศักยภาพ การบริหารจัดการท่องเที่ยวเชิงเกษตร คือ การจัดการด้านความปลอดภัยสำหรับนักท่องเที่ยว การยอมรับและความร่วมมือกับชุมชนโดยรอบ และการจัดการของเสียในแหล่งท่องเที่ยว สอดคล้องกับกระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา กล่าวถึงขั้นตอนการวางแผนพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเริ่มจากการวิเคราะห์แหล่งท่องเที่ยว ซึ่งรวมถึงความพร้อมของแหล่งท่องเที่ยวที่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนา การปรับปรุงและความน่าสนใจของแหล่งท่องเที่ยวนี้ว่าเพียงพอที่จะดึงดูดใจนักท่องเที่ยวให้เดินทางไปยังแหล่งท่องเที่ยวนั้นหรือไม่ คุณค่าของแหล่งท่องเที่ยวเป็นอย่างไร ซึ่งรวมถึงภาพรวมด้านความสวยงาม ลักษณะเด่น อัตลักษณ์ ความเก่าแก่ทางประวัติศาสตร์ ความสำคัญทางศาสนา สภาพภูมิทัศน์และวิถีชีวิต

ศักยภาพในการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยว การเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว ความปลอดภัยด้านการท่องเที่ยว ศักยภาพในการพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกขั้นพื้นฐาน และศักยภาพในการพัฒนา การท่องเที่ยวจากปัจจัยภายนอก การท่องเที่ยวจะบรรลุวัตถุประสงค์และประสบ

ความสำเร็จได้นั้น แหล่งท่องเที่ยวจะต้องมีองค์ประกอบ 3 ประการหรือ 3As (กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา, 2549) คือ 1) สิ่งดึงดูดใจ (Attraction) สิ่งดึงดูดใจเกิดจากสถานที่ท่องเที่ยวและเหตุการณ์ โดยสถานที่นั้นอาจเกิดจากธรรมชาติหรือมนุษย์สร้างขึ้น แต่เหตุการณ์หรือกิจกรรมต่าง ๆ ที่น่าประทับใจนั้น มาจากการสร้างสรรค์ของมนุษย์เพียงอย่างเดียว 2) สิ่งอำนวยความสะดวก (Amenities) การมี สิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ในแหล่งท่องเที่ยว อาทิ ที่พัก อาหาร บริการสาธารณูปโภคต่าง ๆ จะทำให้นักท่องเที่ยวเกิดความสะดวกสบายและมีความพึงพอใจต่อการท่องเที่ยว และกลับมาท่องเที่ยวซ้ำในครั้งต่อไป 3) การเข้าถึง (Accessibility) ในการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยววันนั้นจะต้องมีบริการระบบการขนส่งที่หลากหลาย ประกอบด้วย เส้นทาง พาหนะ สถานี และผู้ประกอบการขนส่ง เพื่อความสะดวกในการเดินทางเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวรวมทั้งการขนส่งทั้งคนและสิ่งของไปยังแหล่งท่องเที่ยว สอดคล้องกับผลการวิจัยของ สุจิตราภรณ์ จุสปาโล (2558) ศึกษาการจัดการท่องเที่ยวเชิงเกษตรโดยชุมชน บ้านบางเหริ่งใต้ อำเภอควนเนียง จังหวัดสงขลา ผลการศึกษาพบว่า แหล่งท่องเที่ยวมีศักยภาพในการดึงดูดใจด้านการท่องเที่ยวเชิงเกษตร สามารถนำไปเป็นแนวทางในการพัฒนารายการนำเที่ยวบนฐานการรักษา วัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชน เชิงอนุรักษ์ขนบวิถีความพอเพียง เพื่อเสริมสร้างรายได้ให้ชุมชนทั้งแบบไปกลับและค้างคืน เพื่อรองรับการเปิดการท่องเที่ยวอาเซียน และสามารถเดินทางท่องเที่ยวได้ทุกฤดูกาล รวมทั้งผลการวิจัยของวิไลลักษณ์ รัตนเพียรธัมมะ (2560) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงเกษตรโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนเขตสายไหมปัจจัยและข้อจำกัดในการพัฒนาการท่องเที่ยวคือการบริหารจัดการ การปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐาน การปรับปรุงพื้นที่ให้สะดวก สะอาด การให้ความรู้ การมีผลิตภัณฑ์ทางการเกษตรตลอดฤดูกาล ความแตกต่างของประเภทนักท่องเที่ยวหรือผู้สนใจ

องค์ความรู้จากการวิจัย

ข้อค้นพบจากการศึกษาศักยภาพการจัดการท่องเที่ยวเชิงเกษตรโดยชุมชน บ้านคลองอาราง ตำบลบ้านแก้ง อำเภอเมืองสระแก้ว จังหวัดสระแก้ว ที่เป็นองค์ความรู้เพื่อการบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงเกษตรเพื่อความยั่งยืนของบ้านคลองอาราง คือ “ชุมชนเกิดกระบวนการมีส่วนร่วม” ในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงเกษตรในอนาคต ซึ่งเกิดขึ้นจากความต้องการและความสมัครใจของชุมชนที่มองเห็นความเป็นไปได้ในการท่องเที่ยวเชิงเกษตรในอนาคตและขยายผลนำไปสู่การสร้างคุณภาพชีวิตของประชาชนและการสร้างระบบเศรษฐกิจชุมชนที่สามารถสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชนต่อไป

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. สำนักงานการท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดสระแก้วควรกำหนดยุทธศาสตร์ในการส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงเกษตร เพื่อสร้างจุดหมายปลายทางหลักในการเรียนรู้เชิงเกษตรสำหรับนักท่องเที่ยวกลุ่มต่าง ๆ เพื่อเป็นทางเลือกที่หลากหลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งนักท่องเที่ยวกลุ่มครอบครัว โดยเน้นให้มีกิจกรรมการเรียนรู้และกิจกรรมสร้างสรรค์ที่ดึงดูดความสนใจได้

2. องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นควรพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน สาธารณูปโภค และ สิ่งอำนวยความสะดวกให้พร้อมต่อการรองรับการท่องเที่ยว และสนับสนุนให้เกิดการมีส่วนร่วมในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงเกษตรโดยชุมชน เพื่อสร้างความเข้มแข็งและความยั่งยืนให้กับชุมชน

ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติ

1. ควรศึกษาการพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยววิถีชุมชนในแง่มุมอื่น เช่น การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ เป็นต้น

2. ควรจัดทำป้ายสื่อความหมายทางการท่องเที่ยวตามฐานการเรียนรู้ต่าง ๆ ของบ้านคลองอาราง เพื่อนำเสนอข้อมูลท่องเที่ยว รวมทั้งเพิ่มเติมภาษาสำหรับชาวต่างชาติด้วย

3. คณะกรรมการการบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงเกษตรโดยชุมชน ควรส่งเสริมให้เกิดการรวมกลุ่มและการสร้างเครือข่ายระดับชุมชน เพื่อสนับสนุนให้เกิดการส่งเสริมการมีอาชีพของคนในชุมชน และสามารถขยายผลเป็นการสร้างเครือข่ายระดับท้องถิ่นได้ในอนาคต

เอกสารอ้างอิง

- กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา. (2561). *แผนพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งชาติ ฉบับที่ 2*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกิจการโรมิฟองค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก.
- กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา. (2549). *องค์ประกอบการท่องเที่ยวโดยชุมชน*. กรุงเทพฯ: กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา.
- กรมการท่องเที่ยว. (2553). *คู่มือการประเมินมาตรฐานคุณภาพแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตร*. กรุงเทพฯ: กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา.
- ขวัญชนก พุทธจันทร์. (2563). *การท่องเที่ยวเชิงเกษตร*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- เทพกร ณ สงขลา. (2556). *รูปแบบการจัดการทรัพยากรเกษตรเพื่อการท่องเที่ยวเชิงเกษตรที่ยั่งยืนในอำเภอช้างกลาง จังหวัดนครศรีธรรมราช (กรณีศึกษาปรัชญาชุมชน)*. สงขลา: มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- วิไลลักษณ์ รัตนเพียรธัมมะ. (2561). รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงเกษตรโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนเขตสายไหม. *วารสารร่วมพฤษภูมิ มหาวิทยาลัยเกริก*, 36(3), 11-44.

- สุจิตราภรณ์ จุสปาโล. (2558). การจัดการท่องเที่ยวเชิงเกษตรโดยชุมชน บ้านบางเหริ่งใต้ อำเภอควนเนียง จังหวัดสงขลา. *วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร*, 35(2), 89-103.
- สุภาวงศ์ จันทวานิช. (2553). *การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- Cronbach, L. J. (1951). Coefficient alpha and the internal structure of tests. *Psychometrika*, 16(3), 297-334.
- Denzin, N. (1978). *The research act: a theoretical introduction to sociological methods* (2nd ed). New York: Mc Graw-Hill.
- Taware, P. (2000). *Agri-tourism: Innovative Supplementary Income Generating Activity for Enterprising Farmers*. Retrieved July 9, 2020, from http://www.agritourism.in/.../Agri-Tourism_Concept_Note.pdf